

УДК 37. 013:062

І. М. Сіліванова

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ АКАДЕМІЧНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ФРАНЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ УНІВЕРСИТЕТУ РЕНН ІІ ВЕРХНЬОЇ БРИТАНІЇ)

Стаття присвячена проблемі міжнародної академічної мобільності. У статті аналізується організація та забезпечення міжнародної академічної мобільності іноземних студентів у Франції на прикладі університету Ренн ІІ Верхньої Бретані.

Ключові слова: академічна мобільність, Болонський процес, університет, іноземний студент.

Статья посвящена проблеме международной академической мобильности. В статье анализируется организация и обеспечение международной академической мобильности иностранных студентов во Франции на примере университета Ренн ІІ Верхней Бретани.

Ключевые слова: академическая мобильность, Болонский процесс, университет, иностранный студент.

The article is dedicated to the problem of international academic mobility. In the article organization and provision of international academic mobility of foreign students is analyzed on the example of University of Rennes 2 -Upper Brittany.

Key words: academic mobility, Bologna process, university, foreign student.

Постановка проблеми, її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Процеси глобалізації, приєднання України до Болонського процесу та розбудова незалежної української держави суттєво змінили пріоритети вищої освіти та висунули на перший план проблему академічної мобільності. Сприяння академічній мобільності студентів, викладачів, дослідників та адміністративних працівників є однією з найбільш важливих цілей, визначених у Болонській декларації 1999 р. Академічна мобільність як найбільш розвинена форма інтернаціоналізації сприяє підвищенню якості освіти індивіда, розширенню можливостей працевлаштування та допомагає інтегруватися у світову академічну спільноту.

Прикладом країни з високий рівнем академічної мобільності є Франція. Ця країна посідає третє місце у списку світових лідерів серед країн, що активно приймають іноземних студентів на навчання. У 70-80 рр. ХХ ст. Франція виступила одним з ініціаторів Болонського процесу і акцентувала увагу на підвищенні рівня міжнародної академічної мобільності, а саме «вхідної» мобільності, і таким чином випередила своїх європейських сусідів за кількістю іноземців, які бажають тут навчатися [1].

Значними кроками в напрямку збільшення «вхідної» мобільності у Франції стало створення у 1998 та 2002 рр. агентства «EduFrance» та Національної Ради з прийому іноземних студентів (Conseil national pour l'accueil des étudiants étrangers en France). Спільними зусиллями Міністерства національної освіти, Міністерства закордонних справ Франції та вищезгаданих організацій лише до 2003 р. кількість іноземних студентів у Франції збільшилася більш, ніж утричі. З 2006 по 2012 роки це число зростає ще на 38% [8]. Результати трирічного дослідження, проведеного організацією «Національний комітет з нагляду за студентським життям» (L'Observatoire national de la vie étudiante), ще раз підтверджують, що 80% опитаних іноземних студентів бажають навчатися саме у Франції [11].

На відміну від Франції, Положення про академічну мобільність студентів вищих навчальних закладів України було розроблено Міністерством освіти і науки України лише у травні 2013 р. Зважаючи на це, Україна не має багаторічного досвіду роботи з впровадження програм студентських обмінів та державної підтримки індивідуальної мобільності порівняно з іншими країнами-учасницями Болонського процесу [4]. За цих обставин, поряд з практичним досвідом інших країн, особливо актуальним є досвід Франції з організації академічної мобільності. Саме він сприятиме адаптації системи вищої освіти в Україні відповідно до положень Болонського процесу та її реформуванню згідно з європейськими стандартами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких пропонується розв'язання цієї проблеми. Проблема міжнародної академічної мобільності стала предметом дослідження вітчизняних та іноземних вчених. Різні аспекти міжнародної академічної мобільності студентів досліджували у своїх статтях такі українські науковці, як: С. В. Вербицька, О. А. Болотська, Т. А. Жижко, В. М. Лісовий, В. А. Капустник, І. В. Завгородній. Сутність процесу міжнародної академічної мобільності також стала предметом аналізу низки зарубіжних науковців. Так Ф. Альтбах, професор, директор Міжнародного центру вищої освіти Бостонського коледжу (США), та Дж. Найт, ад'юнкт-професор Інституту проблем вищої освіти

університету Торонто (Канада), здійснили дослідження академічної мобільності студентів у контексті інтернаціоналізації та глобалізації. Професор Гельсінського університету (Фінляндія) Ф. Дервін, професор Ягеллонського університету (Польща) Е. Крзаклевська та їх російська колега з Оренбурзького державного університету І. Оденбах вивчають академічну мобільність у процесі розвитку особистості. Науковець коледжу Святого Патріка (Ірландія) Е. Мерфі-Лежен і В. Папаціба досліджують проблему академічної мобільності студентів у навчальному процесі ВНЗ [7]. Питання академічної мобільності в університетах Франції досліджують професори Університету Париж VIII А. Кулонь та С. Певанді.

З огляду на те, що проблема академічної мобільності студентів у Франції розглядалась вітчизняними і зарубіжними дослідниками лише фрагментарно, метою статті є вивчення досвіду з організації міжнародної академічної мобільності іноземних студентів у Франції на прикладі університету Ренн II Верхньої Бретані.

Виклад основного матеріалу. У Європейській вищій освіті поняття «академічна мобільність» (*mobilité académique*) розуміють як переміщення студентів, аспірантів, викладачів і співробітників на певний період у закордонну освітню або наукову установу для навчання, викладання, проведення досліджень або підвищення кваліфікації та повернення у свій основний навчальний заклад. У положенні про академічну мобільність студентів вищих навчальних закладів України від 25. 05. 2013 № 635, поняття «академічна мобільність» трактується майже ідентично. Єдиною відмінністю є те, що в українському визначенні передбачено такий аспект, як визнання у базовому навчальному закладі результатів навчання/роботи за кордоном. Основними критеріями організації академічної мобільності є кількість іноземних студентів у країні (вхідна мобільність), кількість мобільних студентів країни, які навчаються за кордоном (вихідна мобільність), відсоток іноземних випускників (бакалаври, магістри), участь студентів у міжнародних програмах мобільності, охоплення академічною мобільністю усіх освітніх сфер (гуманітарної, природничої, медичної, технічної) та працевлаштування мобільних студентів [7]. Розрізняють два види академічної мобільності: внутрішню (у межах держави) і зовнішню, тобто міжнародну.

Яскравим прикладом реалізації академічної мобільності студентів у Франції є університет Ренн II Верхньої Бретані. Університет Ренн II є одним з 73-х державних університетів Франції. Станом на січень 2013 р. в університеті навчається більш ніж 20 000 осіб, у тому числі 2 630 іноземців (12,7%) [8]. Для порівняння у 2008/2009 навчальному році їх кількість становила 2 074 осіб (10%) [8]. Університет співпрацює з Рочестерським університетом (США), Тохокуським університетом та Університетом Васеда (Японія), Кембриджським університетом (Великобританія) і з університетами поза межами Європейського Союзу, а саме з такими українськими вишами, як Національний університет «Острозька академія» (НаУОА), Рівненський державний гуманітарний університет.

Підготовка до навчання в університеті Ренн II – це складний та багатоступеневий процес. Складання іспитів на знання мови, подальше листування з адміністрацією університету, належне фінансове забезпечення, оформлення візи, проходження співбесіди в агентстві «CampusFrance», переклад документів на французьку мову, – все це необхідні кроки на шляху до зарахування у будь-який французький виш, зокрема і в університет Ренн II.

Не менш важливим фактом є те, що за рівних умов вступу до університету та вартості навчання навчальні вимоги, дипломи як французьких, так і іноземних студентів є однаковими. Єдиною відмінністю є те, що іноземними студентами опікуються не факультети, а Відділ міжнародних зв'язків (*Le service des Relations Internationales*). Вищезгаданий підрозділ організовує першу зустріч для іноземних студентів і надає всю необхідну інформацію стосовно їх перебування. Наступна зустріч відбувається на факультеті, який студент обрав для навчання.

В Університеті Ренн II навчатися іноземні студенти можуть на будь-якому з п'яти освітніх і наукових факультетів (*Unité de formation et de recherche*): факультеті фізичних та спортивних видів діяльності, факультеті мистецтва, літератури та комунікації, факультеті іноземних мов, факультеті гуманітарних і соціальних наук [9]. Кожен факультет має декілька напрямів підготовки (спеціальностей). Загалом, навчальний рік складається з 2 семестрів, кожен з яких триває 12 тижнів. Це певним чином обумовлює графік іспитів, які складають двічі на рік, а саме на початку січня і в квітні-травні [8].

Іноземні студенти в Університеті Ренн II володіють низкою додаткових переваг. Перший тиждень вважається ознайомчим (*Semain d'intégration*). Упродовж цього часу студенти можуть оформити необхідні документи, оселитися в гуртожитку, поїхати на організовані університетом безкоштовні екскурсії, а також відвідати бібліотеку, зустрітися з представниками факультету, який вони обрали для навчання та ознайомитися з містом. Крім того, за кожним іноземним студентом закріплені французький студент-побратим, який допомагає вирішити будь-які організаційні питання. Для того, щоб студенти-іноземці без перешкод могли користуватися усіма перевагами студентського життя у тритижневий період, Відділ міжнародних зв'язків виготовляє студентські квитки (*cartes d'étudiants*), що дозволяють без перешкод користуватися бібліотекою, інтернетом у межах університету та всіма можливими знижками (наприклад, при поході до кінотеатру, театру, басейну, при поїзді потягом чи автобусом).

Іноземні студенти обмежені тритижневим періодом у виборі предметів, які вони бажають вивчати. Перелік вибраних дисциплін вони узгоджують з координатором основного університету. Якщо зміст програми навчання не ідентичний програмі навчання у базовому виші, студенти можуть ліквідувати академічну різницю. Упродовж зазначеного терміну вони також самостійно складають свій розклад занять. Обирати предмети їм дозволяється на різних факультетах (максимум трьох) та освітньо-кваліфікаційних рівнях. Тобто, студент третього курсу ліцензіату (Licence 3) спеціальності «Комунікація» (факультет мистецтва, літератури та комунікації) може вибрати предмет «Лінгвістика та граматики» спеціальності «Російська мова» на другому курсі ліцензіату (Licence 2) на факультеті іноземних мов. По закінченню тритижневого періоду іноземні студенти повинні здати у Відділ міжнародних зв'язків заповнену навчальну картку (fiche pédagogique), де зазначено вибрані предмети, їх шифри та обов'язково кількість ECTS кредитів. Без цієї навчальної картки іноземний студент не буде записаний на екзамен [9].

Навчальний семестр вважається пройденим, якщо студент набирає 30 ECTS кредитів. Хоча студент, який не набрав потрібної кількості кредитів, але бажає продовжити навчання, може узгодити можливість переходу до наступного семестру з координатором базового вишу та Відділом міжнародних зв'язків університету, що приймає. Якщо при підписанні навчальної картки (fiche pédagogique) кількість кредитів перевищує 30 або студенту не потрібно перезараховувати певний предмет, він може відвідувати заняття без оцінювання. У цьому випадку у виписці оцінок (relevé de notes) навпроти предмету буде стояти позначка «вільний слухач» (auditeur libre).

Для того, щоб полегшити для студентів вибір предметів, Відділ міжнародних зв'язків безкоштовно забезпечує їх інформативними посібниками з ECTS навчання (Livret ECTS des enseignements), в яких подана детальна інформація про освітні і наукові факультети, їх місцезнаходження та предмети на кожному рівні підготовки Ліцензіат 1, Ліцензіат 2, Ліцензіат 3, Магістр 1, Магістр 2 (Licence 1, Licence 2, Licence 3, Master 1, Master 2). Поруч із назвою дисципліни зазначається її шифр, кількість кредитів ECTS, кількість годин, що виділяється на цей предмет і форми навчальної роботи (лекційні й/або практичні/семінарські заняття). Наведемо для прикладу вибірково предмет спеціальності «Англійська мова» (факультет іноземних мов), освітньо-кваліфікаційний рівень «ліцензіат»: C3A12F2- Analyse de documents et technique de rédaction. – Credit ECTS: 5, де C3A12F2 – шифр дисципліни, Analyse de documents et technique de rédaction – назва, Credit ECTS: 5 – кількість кредитів. Далі подається короткий опис предмету [9].

Основними формами навчання в Університеті Ренн II Верхньої Бретані є лекційні (CM: Cours Magistral) і/або семінарські (TD: Travaux dirigés) чи практичні заняття (TP: Travaux pratiques) [9]. Викладання лекційних і практичних/семінарських занять з одного предмету можуть забезпечувати викладачі з різними вченими званнями (лекції – професор, а практичні – доцент). У процесі занять використовують різноманітні методи контролю. В університеті Ренн II контроль є усним та письмовим (épreuve écrite ou épreuve orale). Письмовий контроль відбувається у формі есе/аналізу статті, що виконується на занятті за обмежений період часу, або ж у вигляді завдання чи реферату, який виконується вдома. Усний контроль передбачає звіт, доповідь, повідомлення в аудиторії перед іншими студентами або індивідуально в кабінеті викладача.

Види контролю визначаються специфікою навчальних предметів. В Університеті Ренн II обов'язковими видами контролю є поточний (contrôle continu) або підсумковий у формі екзамену (examen). Поточний контроль (усний або письмовий) проводиться один або декілька разів за семестр. Іспит (examen terminal) може також відбуватися в усній або письмовій формі наприкінці кожного семестру (або в січні, або в квітні-травні). Вид контролю залежить від дисципліни, яка вивчається, та особливостей факультету. Зважаючи на це, деякі предмети оцінюються тільки у вигляді поточного контролю чи іспиту, а інші передбачають поєднання двох вищезгаданих видів.

Під час проведення контролю студенту забороняється в будь-якій формі обмінюватися інформацією з іншими студентами та користуватися матеріалами, крім дозволених. При порушенні встановлених правил виконання контролю студента не усувають від виконання завдань, але не перевіряють роботу. Списування або плагіат караються доганою, виключенням з університету, виключенням з можливістю поновлення через 1-5 років або неможливістю продовжувати навчання в жодному державному університеті Франції.

На відміну від української 100-бальної системи оцінювання, в Університеті Ренн II та і загалом у всіх французьких вишах для оцінювання успішності використовується 20-бальна шкала [2]. Для порівняння див. таблицю 1.

Отже, зарахованим у французькому університеті Ренн II є предмет, за який студент отримав не менше 10 балів (60/61 бал за українською шкалою оцінювання).

У випадку отримання незадовільної оцінки студент має можливість допрацювати матеріал та перездати усі тести з курсів, за які він отримав менше 10 балів. Скласти пропущений предмет дозволяється також за умови відсутності з поважної причини. У випадку, якщо контроль з дисципліни був поточним, про час і день здачі необхідно домовлятися безпосередньо з викладачем, але якщо студент пропустив кінцевий екзамен першої сесії, то він має можливість здати його лише після другої сесії, перед літніми канікулами.

Таблиця 1.

Система оцінювання знань у Франції та Україні.

Система оцінювання у Франції			Система оцінювання в Україні		
Les notes (Оцінки)	Échelle ECTS (Шкала ECTS)	Mentions (Визначення)	Сума балів	Шкала ECTS	Визначення
16-20	A	Mention très bien	90/91 – 100	A	Відмінно
14-16	B	Mention bien	82/83 – 89/90	B	Дуже добре
12-14	C	Mention assez bien	75/76 – 81/82	C	Добре
10-12	D	Mention satisfaisante	68/69 – 74/75	D	Задовільно
10	E	Mention passable	60/61 – 67/68	E	Достатньо
8-10	FX	Rattrapage	35-59/60	FX	Незадовільно (з можливістю повторного складання)
0-8	F	Échec définitif	1-34	F	Незадовільно (з обов'язковим повторним курсом)

Університет Ренн II, як було уже зазначено, співпрацює з багатьма університетами, серед яких і Національний університет «Острозька академія» (НаУ«ОА»). Співпраця стала можливою завдяки участі України у Болонському процесі. Підписана угода передбачає навчання студентів НаУ«ОА» в рамках мобільності протягом одного-двох семестрів на факультеті університету Ренн II, найбільш наближеному до факультету українського університету. Студенти факультету романо-германських мов, що вивчають французьку мову як другу іноземну, після 3-го курсу мають змогу продовжити навчання у французькому університеті і після повернення перезарахувати отримані там оцінки.

Наведемо приклад індивідуального плану навчання на I триместрі студента 4-го курсу факультету романо-германських мов спеціальності «Англійська мова та література» Національного університету «Острозька академія» та здійснимо порівняння предметів, які йому відповідають в Університеті Ренн II Верхньої Бретані (див. таблицю 2) [9]. Зазначимо, що студент по обміну має можливість прослухати та скласти усі предмети, що і в «Острозькій академії», за винятком педагогічної практики. З таблиці зрозуміло, що студентам НаУ«ОА» для перезарахування I-го навчального семестру необхідно здати 9 предметів, що відповідають 21. 5 кредиту. В Університеті Ренн II кількість ECTS кредитів, що виділяються на ці ж дисципліни, варіюється від 23 до 26 залежно від рівня володіння студентом третьою іноземною мовою. Усі необхідні для перезарахування предмети вивчаються на факультеті іноземних мов (UFR Langues): спеціальностях «Практики іноземної мови» та «Англійської мови» на освітньо-кваліфікаційних рівнях «Ліцензіат 1» або «Ліцензіат 2».

Таблиця 2.

Порівняльна таблиця предметів, що вивчаються у I триместрі 4-го курсу на факультеті романо-германських мов НаУ«ОА» та предмети, що їм відповідають в Університеті Ренн II Верхньої Бретані

Предмети / Кількість кредитів в НаУ «ОА»	Предмети/ Кількість кредитів в Університеті Ренн II	Факультет	Спеціальність	Рік навчання
Англійська мова Кількість кредитів ECTS: 3	Communication Langue Anglais – Expression écrite Compréhension orale (Комунікація. Англійська мова: письмо, розуміння на слух) Кількість кредитів ECTS: 4	UFR Langues (Факультет мов)	Département LEA (Langues Étrangères Appliquées) (Спеціальність «Практики іноземної мови»)	L1 (Ліцензіат 1)
Французька мова (друга іноземна мова) Кількість кредитів ECTS: 3	Éxpression orale et écrite (Усне та письмове мовлення) Кількість кредитів ECTS: 5	CIREFE: Centre International Rennais d'Études de Français pour Etrangers (Міжнародний центр французької мови для іноземців у місті Ренн)	–	–

Німецька мова (третя іноземна мова) Кількість кредитів ECTS: 2	Allemand (niveau 1)/ Allemand (niveau 2) Німецька мова (рівень 1)/ Німецька мова (рівень 2) Кількість кредитів ECTS: 6/3	UFR Langues	Centres de langues (Langues en initiation/ Langues en continuation) Німецька мова (початковий рівень)/ середній рівень)	L 1/ L2 (Ліцензіат 1/2)
Методика викладання іноземної мови Кількість кредитів ECTS: 2	Méthodologie disciplinaire – Langue anglais Методика з дисципліни. Англійська мова Кількість кредитів ECTS: 1	UFR Langues	Département LEA (Langues Étrangères Appliquées)	L 1
Прикладна лінгвістика Кількість кредитів ECTS: 1,5	Competences linguistiques: Communication orale + Laboratoire Langue Anglais (Лінгвістичні компетенції. Усне мовлення + лабораторія англійської мови) Кількість кредитів ECTS: 3	UFR Langues	Département LEA (Langues Étrangères Appliquées)	L 2
Теоретична фонетика Кількість кредитів ECTS: 2	Théorie et technique de la langue. Laboratoire Теорія і техніка мови. Лабораторія Кількість кредитів ECTS: 3	UFR Langues	Département d'anglais (Спеціальність «Англійська мова»)	L 2
Теорія мовної комунікації Кількість кредитів ECTS: 2	Communication Langue Anglais – Expression orale (Комунікація. Англійська мова: усне мовлення) Кількість кредитів ECTS: 2	UFR Langues	Département LEA (Langues Étrangères Appliquées)	L 1
Література Англії Кількість кредитів ECTS: 2	Histoire de la littérature de la langue anglaise Історія літератури англійської мови Кількість кредитів ECTS: 5	UFR Langues	Département d'anglais	L 2
Педагогічна практика Кількість кредитів ECTS: 4	–	–	–	–

Слід зауважити, що додатковою послугою для іноземних студентів є курси французької мови, за викладання яких відповідає спеціально створений Міжнародний центр французької мови для іноземців у місті Ренн (CIREFE: Centre International Rennais d'Études de Français pour Etrangers). Існує два види курсів, а саме курси мовної підтримки (des cours de soutien linguistique) та семестрові курси (des cours semestriels). Запис на курси мовної підтримки можливий лише на 1-ий семестр. Це означає, що 1-ий семестр цих курсів є безкоштовним, а якщо студент бажає продовжити відвідування у 2-му семестрі, то воно буде платним. Розподіл на рівневі групи здійснюється на основі тесту, який передбачає опис фото, складання діалогу та написання твору-роздуму на одну із запропонованих тем. Групи складаються з 12-17 осіб різної національності, що створює сприятливе середовище для практики іноземної мови, яка вивчається, адже єдиною спільною мовою для спілкування залишається французька. Курси передбачають практику усного мовлення (Expression orale) та писемного мовлення (Expression écrite). Якщо студент пропустив більше 2-х занять, оцінювання проводиться не буде. У процесі оцінювання

викладач має повну автономію, тому самостійно визначає вид контролю і надає інформацію стосовно отриманих балів. Семестрові курси вважаються інтенсивними, адже їх тривалість варіюється від 15 до 20 годин на тиждень; на протигагу курси мовної підтримки відбуваються два рази на тиждень і тривають дві години [8].

Висновки. Відповідно до звіту ЮНЕСКО «Дайджест світової освіти. Порівняння освітньої статистики по всьому світу» станом на 2011 рік 1 334 українські студенти навчаються у Франції. Незважаючи на усі складнощі, пов'язані з підготовкою документів для вступу до французького вишу, уряд Франції забезпечує рівні можливості навчання для усіх студентів незалежно від країни, з якої вони приїхали. Статистичні дані свідчать про те, що кількість іноземних студентів в університеті Ренн II також постійно зростає. На основі цього можна зробити висновок, що навчання в Університеті Ренн II Верхньої Бретані є ефективним завдяки належній можливості адаптуватися до навчання в іноземному університеті (ознайомчий тиждень), навчальній атмосфері, різним формам занять (лекційні та семінарські/практичні заняття), різним видам контролю (поточне оцінювання/екзамен) та додатковим освітнім послугам для нефранкомовних студентів (курси мовної підтримки і семестрові курси). Заохочує студентів також можливість самостійного вибору предметів на факультетах (максимум трьох) і різних освітньо-кваліфікаційних рівнях та складання розкладу відвідування лекційних/практичних/семінарських занять особисто. Насамперед це налаштовує на інтенсивне навчання, дисциплінує і дає можливість шукати роботу на неповний робочий день. Окрім того, іноземні студенти, які не набрали необхідної кількості кредитів, можуть продовжувати навчання, попередньо узгодивши це з координатором свого університету і Відділом міжнародних зв'язків університету, що приймає. Відділ міжнародних зв'язків Університету Ренн II також зобов'язується надіслати в університет студента-іноземця упродовж одного місяця випуску оцінок (relevé de notes) з інформацією стосовно шифру предмету, назви, навчального семестру, оцінки за 20-бальною шкалою, оцінки ECTS та кількості ECTS кредитів. Отримані тут знання сприяють кар'єрному росту і допомагають стати висококваліфікованим фахівцем у своїй країні чи за кордоном.

Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо у визначенні мотивації мобільних студентів під час вибору університету у Франції, визначенні тенденцій розвитку студентської мобільності у Франції та переваг, які надає мобільному студенту навчання за кордоном, зокрема у Франції.

Література:

1. Академическая мобильность: реализация в Болонском процессе. В. И. Богословский, С. А. Писарева, А. П. Тряпицына. Санкт-Петербург. Издательство РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – 56 с.
2. Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна-Болонья-Саламанка-Прага-Берлін) / Упорядники: Степко М. Ф., Болюбаш Я. Я., Шинкарук В. Д., Грубіянюк В. В., Бабин І. І. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – 52 с.
3. Болотська О. А. Розвиток академічної мобільності студентів як реалізація принципів Болонського процесу у вищій освіті України [Електронний ресурс] / О. А. Болотська. – Режим доступу : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN21/13boavou.pdf>
4. Вербицька С. В. Міжнародна студентська академічна мобільність: етапи розвитку і суб'єкти організації [Електронний ресурс] / С. В. Вербицька. – Режим доступу : http://eprints.zu.edu.ua/3047/1/4_45.pdf
5. Дуніна І. М. «Дистанційна освіта у Франції та Болонський процес» [Електронний ресурс] // І. М. Дуніна. – Режим доступу : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN3/07dimtbp.pdf>
6. Жижко Т. А. Академічна мобільність – об'єктивна умова розвитку університетської освіти. // Матеріали VI щорічної міжнародної конференції – Дніпропетровськ, 2010 р.
7. Ставрук М. А. Содержание и организация академической мобильности студентов Финляндии. Москва, 2011. – 24 с.
8. Університет Університет Ренн II Верхньої Бретані (Франція). – Режим доступу: <http://www.univ-rennes2.fr/>
9. Livret ECTS des enseignements 2011-2012 pour les étudiants étrangers en programme d'échange. – Relations Internationales. – 2011. – 306 p.
10. UNESCO Institute for Statistics. Global flow of tertiary-level students. (<http://www.uis.unesco.org/EDUCATION/Pages/international-student-flow-viz.aspx>)
11. Venir étudier en France. Enquête sur les parcours des étudiants étrangers. L'Observatoire national de la Vie Étudiante. N° 17 – Novembre 2007. – 8 p. (<http://www.ove-national.education.fr/>)
12. Ulrich TEICHLER. Mobilité étudiante: succès et échecs du Processus de Bologne. (http://ressources.campusfrance.org/publi_institu/agence_cf/reperes/fr/reperes_03_fr.pdf)
13. Bourdon Muriel, L'Europe des universitaires. Un exemple grenoblois. Grenoble : Presses Universitaires de Grenoble, – 2012. – 367 p.
14. Jérôme Fabre, Magda Tomasini. Les étudiants étrangers en France et français à l'étranger. (http://www.insee.fr/fr/ffc/docs_ffc/donsoc061.pdf)